**УДК** 94(477.7-074)«1941/1944»:[316.658.3:304.3] **DOI** https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-09

# ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОГЛЯДІВ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

**О. В. Тішин**
*Комунальний заклад «Василівський ліцей «Сузір'я» Василівської міської ради Запорізької області*
*tishin1871@gmail.com*
*ORCID: https://orcid.org/0009-0003-5094-1650*

**Ключові слова:** нацистська окупація, Південь України, соціально-економічні орієнтації, громадські настрої, повсякденне життя, пасивний опір.

У статті досліджується еволюція соціально-економічних орієнтацій населення Півдня України в умовах нацистського окупаційного режиму. Окупація призвела до радикальної трансформації повсякденного життя та зруйнувала усталені соціальні й економічні практики, змусивши місцеве населення виробляти нові моделі поведінки – від адаптації та очікування до прихованого й відкритого спротиву. Особливу увагу приділено початковому етапу німецького панування, коли частина населення пов'язувала з приходом нової влади сподівання на поліпшення соціально-економічного становища.

Розкрито регіональну специфіку суспільних настроїв, зумовлену попереднім досвідом радянської політики, насамперед колективізації, репресій та обмеження приватної ініціативи. Показано, що в перші місяці окупації домінувала вичікувальна та аполітична позиція більшості населення, особливо в сільському середовищі, яке становило основну соціальну базу регіону.

У статті простежено поступову зміну ставлення населення до окупаційного режиму впродовж 1942 р., спричинену нереалізованими обіцянками німецької адміністрації, посиленням репресивних практик, примусовою трудовою мобілізацією та впливом воєнних подій. Зроблено висновок, що соціально-економічні орієнтації населення Півдня України еволюціонували від стриманих очікувань і нейтралітету до поширення пасивних форм опору, які відігравали ключову роль у підриві ефективності окупаційної політики.

# TRANSFORMATION OF THE VIEWS OF THE POPULATION OF SOUTHERN UKRAINE ON SOCIO-ECONOMIC LIVING CONDITIONS DURING THE PERIOD OF NAZI OCCUPATION

**O. V. Tishyn**
*Municipal Institution «Vasylivka Lyceum 'Suzirya' of the Vasylivka City Council of Zaporizhzhia Region»*

**Keywords:** Nazi occupation regime, Southern Ukraine, socio-economic orientations, public attitudes, civilian population, propaganda, Resistance Movement.

The article provides a comprehensive analysis of the socio-economic orientations of the population of Southern Ukraine during the period of Nazi occupation. The occupation regime is examined as a factor of profound transformation of social behavior, economic practices, and the system of values of local communities. The author focuses on identifying the logic behind the formation of mass public attitudes in a region that existed under specific socio-economic and spatial conditions.

The aim of the study is to determine the nature, dynamics, and internal differentiation of the socio-economic orientations of the civilian population, as well as to identify the factors that influenced changes in attitudes toward the German occupation administration.

The article demonstrates that during the initial stage of the occupation, a significant part of the population of Southern Ukraine exhibited a wait-and-see

or moderately loyal stance, associating the change of power with the possible dismantling of the Soviet socio-economic system. The greatest expectations for change were observed in rural areas, where social experience had been shaped by collectivization, dekulakization, and restrictions on economic independence. At the same time, during 1942, a substantial transformation of public sentiment occurred, driven by the repressive nature of occupation policies, forced labor deportations, agrarian practices of the «New Order,» and developments on the фронт. This contributed to the spread of critical perceptions of the occupation regime and to the development of mass forms of passive resistance, which became a defining component of the social response of the population of Southern Ukraine under Nazi civil administration.

**Постановка проблеми.** Соціально-економічні орієнтації населення Півдня України в умовах нацистського окупаційного режиму становлять важливий і водночас складний історичний феномен XX століття. Окупація, спричинена масштабною війною, спричинила радикальну зміну умов повсякденного життя місцевих громад. Нова адміністративно-економічна система, витіснивши передвоєнні соціальні структури, створювала ситуації, в яких мешканці регіону опинялися перед вибором моделей поведінки: адаптація до нових порядків, пасивне спротивлення, пошук можливостей для виживання. Розуміння логіки цих орієнтацій є ключем до реконструкції соціальної дійсності періоду окупації, оскільки вони визначали не лише економічну поведінку окремих осіб та груп, а й ширші механізми суспільної інтеграції чи фрагментації в екстремальних умовах.

**Метою статті** є з'ясування характеру та динаміки соціально-економічних орієнтацій населення Півдня України в умовах нацистської окупації, окреслення основних чинників, які визначали ці орієнтації, та реконструкція змін у суспільній поведінці в умовах нацистського адміністративно-економічного впливу.

**Аналіз наукових досліджень і публікацій.** Різні аспекти проблеми настроїв міцевого населенння в південноукраїнському регіоні розглядали колектив авторів монографії «Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945»[1], Ю. Ніколаєць[2], А. Погорєлов[3], М. Слободянюк[4].

**Виклад основного матеріалу.** М. Слободянюк підкреслює, що саме реакції цивільного населення становили важливу складову ширшого комплексу факторів, які визначали розвиток воєнної ситуації загалом під час Другої світової війни[5]. Водночас у науковому середовищі не вироблено єдиного підходу до оцінки ставлення мешканців окупованих територій до німецької політики «нового порядку», що зумовлює наявність різних, подекуди протилежних інтерпретацій. Так, Я. Грицак звертає увагу на регіональні відмінності у сприйнятті німецьких військ, зауважуючи, що зі зміщенням на схід зменшувалася кількість тих, хто був схильний трактувати німців як визволителів від радянського режиму[6]. На його думку, історична пам'ять населення про події 1918 р. відігравала важливу роль у формуванні таких уявлень, адже асоціювалася передусім із репресивними діями та масовим вивезенням майна з українських територій. У цих умовах значна частина місцевих мешканців, не маючи чітких орієнтирів через стрімкий розвиток воєнних подій, займала вичікувальну позицію. Подібні настрої, характерні для західноукраїнських земель, простежувалися також серед окремих груп східноукраїнської інтелігенції, колишніх підприємців і заможного селянства; при цьому такі очікування поділяли не лише українці, а й частина єврейського населення[7].

[1] Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.

[2] Ніколаєць Ю. О. Морально-політичний стан населення і воїнів Червоної армії в перший період Великої Вітчизняної війни (на матеріалах України) : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 1998. 19 с.

[3] Погорєлов А. А. Південь України в початковий період Великої Вітчизняної війни. Червень 1941 – листопад 1942 рр. : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2008. 20 с.

[4] Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) : дис. … канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2002. 278 с; Слободянюк М. А. Селяни України під нацистським окупаційним режимом, 1941–1944 рр. (на матеріалах південних областей). Київська старовина. 2000. № 2. С. 44–57; Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. 294 с.

[5] Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. С. 122.

[6] Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів. Київ : Генеза, 1996. С. 220.

[7] Там само. С. 221.

Іншу оцінку подає В. Косик, який зазначає, що якщо у Західній Україні німецька адміністрація досить швидко зіткнулася з труднощами у взаємодії з місцевими громадами, то на схід від довоєнного польсько-радянського кордону в перші тижні війни зберігалися настрої, за яких німецькі війська сприймалися як визволителі[8]. Така ситуація, на його переконання, була зумовлена попереднім досвідом радянської влади та очікуваннями змін у соціально-економічному становищі.

Разом із тим М. Слободянюк наголошує, що переважна більшість українського населення на початковому етапі окупації залишалася політично пасивною. Ця аполітична маса, дезорієнтована несподіваним і стрімким розвитком подій, утримувалася від активних дій, очікуючи на подальше прояснення ситуації[9]. Подібна позиція значною мірою визначала характер соціальних реакцій у перші місяці німецького панування.

Показовою є й оцінка О. Субтельного, який підкреслює швидкість і радикальність зміни суспільних настроїв в Україні. На його думку, рідко яка окупаційна влада за такий короткий час змогла втратити навіть початкову лояльність або нейтралітет місцевого населення, як це сталося внаслідок політики нацистського режиму[10]. Саме ця трансформація настроїв зумовила подальше зростання недовіри, соціального напруження та поширення прихованих форм опору.

У документах окупаційної адміністрації неодноразово простежується прагнення продемонструвати відносну стабільність взаємин між владними структурами та місцевим населенням. Показовою в цьому контексті є позиція генерального комісара округу «Крим» А. Фрауенфельда, який у своїх оцінках акцентував на відсутності серйозних конфліктів із корінними мешканцями підконтрольної йому території. За його свідченнями, протягом перебування на посаді він не стикався з суттєвими ускладненнями у відносинах ані з місцевим населенням, ані з робітниками чи адміністративним персоналом; водночас джерелом проблем, на його переконання, були органи управління, зосереджені в Рівному – місці перебування рейхскомісара України[11].

Розвиваючи цю думку, А. Фрауенфельд підкреслював рівень безпеки, який, на його погляд, панував на території генерального округу «Крим». Він наголошував, що міг пересуватися значними відстанями степовими районами без охорони та навіть без особистої зброї, що, на його думку, свідчило про відсутність відкритої ворожості з боку місцевих мешканців. Для посилення контрасту чиновник порівнював цю ситуацію з подіями в Рівному, де, попри концентрацію адміністративного апарату, на головних вулицях у денний час відбувалися напади на представників окупаційної влади з боку партизанів[12].

Відхід радянських військ із південноукраїнських територій та встановлення німецького окупаційного режиму на початковому етапі війни супроводжувалися формуванням ілюзорних очікувань у частини місцевого населення. Як зазначають М. Шитюк і А. Погорєлов у монографії «Південна Україна: червень 1941 – листопад 1942 рр.», саме наявність значного рівня довіри до нової влади стала одним із ключових чинників ослаблення та дезорганізації підпільно-партизанського руху в регіоні в перші місяці окупації[13]. За оцінкою дослідників, вирішальну роль у фактичному паралічі Руху Опору відіграли не стільки організаційні помилки, брак підготовки чи кадровий дефіцит, скільки специфічні суспільні настрої, що склалися серед населення Півдня України.

Інформаційні зведення контррозвідувальних органів німецької групи армій «Південь» за жовтень 1941 р. засвідчують, що переважна більшість мешканців регіону – близько 90–95 % – утримувалася від активної позиції, демонструючи вичікувальне ставлення до подій, тоді як частка відкрито ворожо налаштованих осіб не перевищувала 5–10 %[14]. У доповідній записці від 15 листопада 1941 р., присвяченій аналізу громадських настроїв в Україні, капітан вермахту Г. Кох наголошував на поширенні антибільшовицьких переконань серед місцевого населення, яке дедалі більше сприймало поразку радянської військової потуги як доконаний факт. За його спостереженнями, значна частина українців пов'язувала свої сподівання на політичне майбутнє з країнами Осі, насамперед із Третім рейхом, що

[8] Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк; Львів : 1993. С. 182.

[9] Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. С. 13.

[10] Субтельний О. Україна: історія. Київ : Либідь, 1991. С. 407.

[11] Frauenfeld A. Und trage keine Reu': vom Wiener Gauleiter zum Generalkomissar Krim. Leoni am Starnberger See: Druffel-Verlag, 1978. S. 227.

[12] Там само. S. 235.

[13] Шитюк М. М. Південна Україна: червень 1941 – листопад 1942 рр. Миколаїв : Вид-во І. Гудим, 2009. С. 203.

[14] Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. С. 126.

проявлялося як у побутових формах лояльності, так і в символічних жестах на адресу німецьких військовослужбовців[15].

У період із кінця 1941 р. до середини 1942 р. німецька окупаційна адміністрація класифікувала населення захоплених територій за ступенем його ставлення до нового режиму, виокремлюючи чотири основні категорії[16]. До першої зараховували осіб, орієнтованих на співпрацю з німецькою владою; другу становила порівняно вузька група мешканців, які намагалися поєднувати лояльність до окупантів із прихованою підтримкою партизанських формувань; третю категорію формували ті, хто безпосередньо долучався або був потенційним кадровим резервом Руху Опору; четверту ж – найбільш чисельну – складали цивільні, що формально підкорялися окупаційним порядкам, водночас утримуючись від активної участі в політичних процесах і зберігаючи позицію очікування.

Як зауважує М. Слободянюк, серед місцевих жителів, які позитивно сприйняли зміну влади, можна простежити внутрішню диференціацію на дві групи[17]. До першої належали ті, хто пов'язував свої сподівання з демонтажем колгоспної системи та покращенням соціально-економічних умов праці, тоді як друга група асоціювала прихід німців насамперед із можливістю трансформації політичного середовища та звільнення від радянського ідеологічного контролю.

Сільське населення сприймало ймовірну зміну влади як шанс позбутися примусової колективізаційної системи, що тривалий час обмежувала його економічну самостійність. На відміну від відносно нечисленного робітничого прошарку, матеріальне становище якого значною мірою було пов'язане з радянським режимом, українське селянство внаслідок більшовицьких подій 1917 р. зазнало докорінної трансформації соціально-економічного статусу, передусім через втрату права приватної власності на землю[18]. Саме цей досвід зумовлював поширення серед селян надій на демонтаж колгоспної моделі господарювання у разі встановлення німецької влади.

Як слушно зауважують дослідники, за умови гнучкішої та продуманішої аграрної політики німецька окупаційна адміністрація могла розраховувати на підтримку значної частини українського села. Це пояснювалося високою питомою вагою серед селян осіб, які зазнали різних форм репресій і розкуркулення, переслідувалися з політичних, національних або релігійних мотивів, належали до фольксдойчів, прагнули приватизації землі або ж орієнтувалися на ситуативну вигоду в умовах війни[19].

С. Білан підкреслює, що кульмінацією правового та соціального утиску селянства в передвоєнні роки стало запровадження паспортної системи, закріплене спільною постановою ЦВК і РНК СРСР «Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу РСР та обов'язкової прописки паспортів» від 27 грудня 1932 р. Нормативний акт фактично виключав сільських жителів із кола осіб, на яких поширювалося право на отримання паспортів, що суттєво обмежувало їх свободу пересування та соціальні можливості[20]. У подальшому сукупність зазначених чинників стала одним із визначальних підґрунтів того, що явище колабораціонізму набуло найбільшого поширення саме в сільському середовищі.

Помітна частина мешканців Півдня України у сприйнятті німецької окупаційної влади демонструвала стримано-оцінювальне ставлення, уникаючи однозначно негативних або позитивних суджень. Так, уродженка села Привільне Баштанського району Миколаївської області Віра Олексіївна Білоус (1931 р. н.) у своїх спогадах підкреслювала, що серед німців, як і серед місцевого населення, траплялися різні люди – як порядні, так і жорсток[21]. Подібну думку висловлювала й мешканка того самого населеного пункту Наталія Іванівна Бублик (1929 р. н.), яка зазначала відсутність систематичного насильства з боку окупантів щодо цивільного населення, принаймні у формі відкритих знущань чи побиття[22].

[15] Мельник А. А. Криворожье: в пламени войны (1941–1944). Кривой Рог : Дионис, 2014. С.143.

[16] Ніколаєць Ю. О. Морально-політичний стан населення і воїнів Червоної армії в перший період Великої Вітчизняної війни (на матеріалах України) : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 1998. 19 с.

[17] Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. С. 124–125.

[18] Погорєлов А. А. Південь України в початковий період Великої Вітчизняної війни. Червень 1941 – листопад 1942 рр. : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2008. 20 с.

[19] Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. С. 47.

[20] Білан С. О. Соціально-економічний та національно-культурний злам українського селянства (1929– 1939 рр.) : автореф. дис. … д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 2014. С. 19–20.

[21] Опитування. Білоус Віра Олексіївна, 1931 року народження, с. Привільне Баштанського району Миколаївської області. Усна історія Степової України. Запоріжжя : АА Тандем, 2012. Т. 10. С. 27.

[22] Опитування. Бублик Наталя Іванівна, 1929 року народження, с. Привільне Баштанського району Миколаївської облас-

Для значної частини селянства, соціальний досвід якого формувався в умовах примусової колективізації, масових голодів і репресивної політики сталінського режиму, прояви насильства, що супроводжували німецьку окупацію, не стали принципово новим явищем. Як зазначається в дослідженнях, окремі випадки грабунків, сексуального насильства та страт не зруйнували загалом поміркувано-прихильного ставлення селян до нової влади, оскільки пережите раніше насильство значною мірою знизило поріг сприйняття подібних дій[23]. У цьому контексті К. Беркгоф наголошує, що переважна більшість селян без істотних сумнівів схвально ставилася до війни, розглядаючи її насамперед як боротьбу проти Й. Сталіна та очолюваного ним радянського режиму, а не як війну проти населення загалом[24].

Аналізуючи результативність нацистської пропаганди серед сільського населення Півдня України, варто зазначити, що на початковому етапі окупації вона справляла відчутний вплив. Цьому сприяло відносно прихильне ставлення значної частини селян до нової влади, сформоване попереднім досвідом радянської аграрної політики. Водночас ключові обіцянки окупаційної адміністрації, насамперед щодо передачі землі у приватну власність, так і не були реалізовані, що поступово призвело до втрати довіри та зниження сприйнятливості селян до пропагандистських матеріалів.

Реальна аграрна практика нацистського режиму істотно відрізнялася від задекларованих намірів і зумовила погіршення соціально-психологічного стану сільського населення. Як зазначає К. Беркгоф, попри те, що в окремих випадках рівень забезпечення продовольством у селян був вищим, ніж у передвоєнний період, умови їхнього життя супроводжувалися жорстким адміністративним контролем, атмосферою страху та відсутністю чітких перспектив на майбутнє[25].

На початку 1942 р. у суспільних настроях населення Півдня України простежується помітна еволюція у ставленні до встановленого окупаційного режиму, що була зумовлена сукупністю взаємопов'язаних обставин. Насамперед ідеться про розгортання практики примусового залучення українців до роботи в Німеччині, яке саме в цей період набуло системного характеру та викликало різко негативну реакцію серед місцевих жителів. Вагомим чинником також стало оприлюднення в лютому 1942 р. нового аграрного порядку, що не виправдав очікувань селянства і спричинив поширення розчарування в політиці окупаційної адміністрації. Крім того, повсякденний досвід життя в умовах окупації впродовж кількох місяців сприяв усвідомленню населенням репресивної та ідеологічно жорсткої сутності нацистського режиму. Не менш значущим виявився і вплив воєнних подій на фронті: поразка вермахту під Москвою взимку 1941–1942 рр. мала відчутний психологічний резонанс у захоплених регіонах, посиливши впевненість прихильників радянської влади та водночас спонукавши її опонентів до стриманішої поведінки у публічному виявленні своїх політичних симпатій[26].

Репресивний характер політики німецької окупаційної адміністрації закономірно сприяв формуванню протестних настроїв серед місцевого населення. Однією з форм реагування мешканців Півдня України на умови німецького окупаційного цивільного управління стало поступове розгортання Руху Опору. Як зазначає М. Слободянюк, ключову роль у його становленні відігравали специфіка та практичне наповнення окупаційного режиму, а також соціально-економічні умови, у яких опинилося цивільне населення[27]. Водночас дослідник підкреслює, що визначальним чинником були не стільки сам факт встановлення окупаційної влади, скільки комплекс конкретних управлінських і репресивних заходів, запроваджених окупантами, та їхній безпосередній вплив на повсякденне життя місцевих жителів. Саме ці обставини значною мірою зумовлювали динаміку, масштаби й форми прояву Опору в регіоні[28].

У період німецько-радянської війни на території Півдня України функціонував організований Рух Опору, представлений двома основними складниками: радянськими підпільно-партизанськими структурами та підпіллям Організації українських націоналістів бандерівського напрям. Як зазначає М. Слободянюк, обидві ці форми організованого опору мали спільну рису – вони формувалися переважно за ініціативою керівних центрів, а не як результат самочинної активності місцевого населення. У першому випадку йшлося

ті. Усна історія Степової України. Запоріжжя : АА Тандем, 2012. Т. 10. С. 77.

[23] Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ : «Критика», 2011. С. 122.

[24] Там само.

[25] Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ : «Критика», 2011. С. 142.

[26] Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) : дис. … канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2002. С. 13.

[27] Там само. С. 16.

[28] Там само. С. 12.

про діяльність партійно-державних органів СРСР, у другому – про організаційну роботу похідних груп ОУН(б)[29].

Водночас, за оцінкою дослідника, найбільш поширеною та дієвою формою протидії окупаційному режиму в регіоні виявився не збройний або підпільно-організаційний спротив, а пасивна опозиція з боку цивільного населення. Саме цей різновид Опору охоплював найширші соціальні верстви та мав масовий характер[30]. Під пасивним спротивом М. Слободянюк розуміє сукупність неінституціоналізованих, переважно стихійних дій окремих осіб або невеликих груп неозброєних мешканців, спрямованих на збереження приватної чи державної власності від реквізицій, ухилення від виконання політичних та економічних розпоряджень окупаційної адміністрації, а також на фактичне ігнорування її легітимності[31].

У колективній монографії «Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945» дослідники окреслюють низку характерних особливостей неполітичного спротиву на території Запорізького краю. Насамперед наголошується на його спонтанному характері та відсутності централізованого організаційного оформлення. Другою визначальною рисою такого спротиву була його пасивна форма, основне призначення якої полягало у зменшенні тиску репресивної системи на окрему особу та її найближче соціальне оточення[32]. На думку авторів зазначеного дослідження, саме завдяки подібним формам повсякденного опору можна виокремити низку напрямів, у межах яких дії місцевого населення Запорізької області істотно обмежували можливості німецької окупаційної влади реалізувати власні плани. Йдеться, зокрема, про протидію реалізації політики масового винищення єврейського та ромського населення, послаблення режиму утримання військовополонених шляхом недопущення їх доведення до голодної смерті, зменшення ефективності використання примусової праці місцевих жителів, стримування масштабів вивезення продовольчих і природних ресурсів, а також перешкоджання реалізації тактики «випаленої землі» під час відступу німецьких військ у 1943–1944 рр.[33]

Оцінюючи специфіку пасивного Руху Опору на Півдні України, М. Слободянюк наголошує на його особливій ролі в умовах степового регіону, де природні та просторові чинники істотно обмежували можливості для розгортання класичної партизанської боротьби. За цих обставин саме неорганізований, переважно ненасильницький спротив цивільного населення набував ключового значення. Дослідник зазначає, що пасивні форми протидії відзначалися значною різноманітністю, охоплювали економічну та соціальну сфери й у 1943–1944 рр. набули масового характеру, залучаючи до різних проявів опору переважну частину місцевих мешканців. У результаті таких дій німецькій окупаційній владі не вдалося повною мірою використати людський і господарський потенціал Південної України у власних інтересах[34].

Одним із найпоширеніших різновидів пасивного спротиву в умовах «нового порядку» стало систематичне невиконання або ігнорування розпоряджень німецької цивільної адміністрації. При цьому як навмисні, так і ситуативні порушення адміністративно-розпорядчих приписів супроводжувалися застосуванням репресивних санкцій – від накладення грошових штрафів до суворіших форм покарання[35]. У низці випадків репресивна практика набула особливо жорсткого характеру. Зокрема, за відмову від виконання трудових повинностей у 1942–1943 рр. окремих мешканців Запорізького регіону було засуджено до ув'язнення строком від двох до п'яти років. Показовим є випадок Юхима Курельного, який не лише ухилявся від примусової праці, а й відкрито критикував окупаційну владу, за що 8 лютого 1942 р. був страчений[36]. Також у селах Рівнопілля та Яблукове Гуляйпільського району, Пришиб Михайлівського району, Біленьке Запорізького району неодноразово реєструвалися випадки самовільного повернення селян, залучених до підвезення військових вантажів або виконан-

[29] Там само. С. 16.
[30] Там само. С. 16.
[31] Там само. С. 9.
[32] Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. С. 294.
[33] Там само. С. 294.
[34] Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) : дис. … канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2002. С. 14.
[35] Спр. 9. Приказы и распоряжения областного комиссара Александршадта об угоне населения в немецкое рабство, прекращения работы в Украине школ, порядке наложения штрафов на население. 28 декабря 1941 г. – 26 ноября 1942 г. Ф. Р–1520: Сільські управи Херсонщини (ОАФ). 1941–1943 рр. Державний архів Херсонської області (м. Херсон). 62 арк.
[36] Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко,В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко(наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. С. 293.

ня фортифікаційних робіт[37]. Паралельно з цим населення вдавалося до приховування худоби й зерна від реквізицій, а також до розподілу між домогосподарствами колишніх колгоспних запасів як способу виживання в умовах окупації[38]. Ще одним проявом аполітичного спротиву стало свідоме обмеження контактів із представниками окупаційної влади. З цією метою сільські жителі застосовували різні тактики уникнення, зокрема імітацію хвороб, які викликали у військовослужбовців вермахту страх зараження. Для цього на дверях помешкань залишали відповідні написи, використовували різкі запахи або демонстрували симптоми, асоційовані з інфекційними захворюваннями, що дозволяло мінімізувати небажану присутність окупантів у приватному просторі[39].

**Висновки.** Таким чином, ставлення місцевого населення Півдня України до соціально-економічної політики німецької окупаційної адміністрації зазнало певної трансформації: від початкових очікувань щодо можливого поліпшення умов життя (запровадження приватної власності, використання ринкових механізмів в управлінні економікою, розширення доступу до товарів широкого вжитку) до поступового формування критичного сприйняття та несприйняття практик «нового порядку». Окупаційний пропагандистський апарат на Півдні України в умовах німецького цивільного управління був зорієнтований на формування лояльного ставлення до окупаційного режиму як серед сільського населення з метою забезпечення продовольчих поставок для німецьких військ, так і серед робітників, залучених до процесів заготівлі та вивезення сировини й промислової продукції до Німеччини, а також до системи трудової мобілізації. Аналіз наслідків нацистської пропагандистської діяльності на Півдні України свідчить про її обмежену ефективність, що було зумовлено особливостями німецької окупаційної політики, а також загальною військово-політичною ситуацією, які в сукупності істотно впливали на сприйняття окупаційного режиму місцевим населенням. Соціально-економічні умови, сформовані в період окупації, у поєднанні з попереднім історичним досвідом регіону сприяли поширенню критичних та опозиційних настроїв серед населення Півдня України.

[37] Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. С. 293.

[38] Там само.

[39] Там само. С. 294.

## References

Berkhoff K. Zhnyva rozpachu: Zhyttia i smert v Ukraini pid natsystskoiu vladoiu. Kyiv : Krytyka, 2011. 455 s. (in Ukrainian).

Bilan S. O. Sotsialno-ekonomichnyi ta natsionalno-kulturnyi zlam ukrainskoho selianstva (1929–1939 rr.). Avtoref. dys. … d-ra ist. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2014. 40 s. (in Ukrainian).

Hrytsak Ya. Y. Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Heneza, 1996. 356 s. (in Ukrainian).

Turchenko F. H. (ed.), Moroko V. M., Shteinle O. F., Orlianskyi V. S. ta in. Zaporizkyi rakhunok Velykii viini. 1939–1945. Zaporizhzhia : Prosvita, 2013. 416 s. (in Ukrainian).

Kosyk V. Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini. Paris ; New York ; Lviv, 1993. 684 s. (in Ukrainian).

Melnyk A. A. Krivorozhye: v plameni voyny (1941–1944). Krivoi Rog : Dionis, 2014. 232 s. (in Russian).

Nikolaiets Yu. O. Moralno-politychnyi stan naselennia i voiniv Chervonoi armii v pershyi period Velykoi Vitchyznianoi viiny (na materialakh Ukrainy). Avtoref. dys. … kand. ist. nauk : 07.00.01. Kyiv, 1998. 19 s. (in Ukrainian).

Bilous V. O. Opytuvannia. Usna istoriia Stepovoi Ukrainy. Zaporizhzhia : AA Tandem, 2012. Vol. 10. S. 23–37. (in Ukrainian).

Bublyk N. I. Opytuvannia. Usna istoriia Stepovoi Ukrainy. Zaporizhzhia : AA Tandem, 2012. Vol. 10. S. 52–117. (in Ukrainian).

Pohorielov A. A. Pivden Ukrainy v pochatkovyi period Velykoi Vitchyznianoi viiny. Cherven 1941 – lystopad 1942 rr. Avtoref. dys. … kand. ist. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2008. 20 s. (in Ukrainian).

Slobodianiuk M. A. Antyfashystskyi rukh Oporu v Pivdennii Ukraini (1941–1944 rr.). Dys. … kand. ist. nauk : 07.00.01. Dnipropetrovsk, 2002. 278 s. (in Ukrainian).

Slobodianiuk M. A. Seliany Ukrainy pid natsystskym okupatsiinym rezhymom, 1941–1944 rr. (na materialakh pivdennykh oblastei). Kyivska starovyna. 2000. No 2. S. 44–57. (in Ukrainian).

Slobodianiuk M. A., Shakhraichuk I. A. Rukh oporu na Dnipropetrovshchyni v roky Velykoi Vitchyznianoi viiny. Dnipropetrovsk : VKF «Oksamyt-Teks», 2004. 294 s. (in Ukrainian).

Spr. 9. Prikazy i rasporyazheniya oblastnogo komissara Aleksandrshadta ob ugone naseleniya v nemetskoe rabstvo, prekrashchenii raboty v Ukraine shkol, poryadke nalozheniya shtrafov na naselenie. 28.12.1941 – 26.11.1942. F. R–1520: Silski upravy Khersonshchyny. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. 62 ark. (in Russian).

Subtelnyi O. Ukraina: istoriia. Kyiv : Lybid, 1991. 512 s. (in Ukrainian).

Suhatska N. V. Henotsyd proty yevreiskoho naselennia Pivdnia Ukrainy v roky nimecko-rumunskoi okupatsii (1941–1944 rr.). Avtoref. dys. … kand. ist. nauk : 07.00.01. Zaporizhzhia, 2006. 20 s. (in Ukrainian).

Shevchenko N. V. Diialnist natsionalnykh kulturno-osvitnikh zakladiv Pivdnia Ukrainy v period nimecko-rumunskoi okupatsii 1941–1944 rr. Avtoref. dys. … kand. ist. nauk : 07.00.01. Mykolaiv, 2010. 16 s. (in Ukrainian).

Shytiuk M. M. Pivdenna Ukraina: cherven 1941 – lystopad 1942 rr. Mykolaiv : Vyd-vo I. Hudym, 2009. 360 s. (in Ukrainian).

Frauenfeld A. Und trage keine Reu': vom Wiener Gauleiter zum Generalkommissar Krim. Leoni am Starnberger See : Druffel-Verlag, 1978. 303 S. (in German).